

**Prezentacja historii i zabytków Kędzierzyna-Koźła
7 tras spacerowych**

Prezentowane trasy zostały opracowane w 2010/2011 r. na potrzeby projektu edukacji regionalnej prowadzonej przez Towarzystwo Ziemi Kozielskiej dla mieszkańców miasta i osób przyjezdnych. Każda z tras uwzględnia możliwość (według życzenia zwiedzających miasto) prezentacji zbiorów Baszty zgodnie z tematem trasy opracowanej przez mgr Urszulę Więcek.

Wykaz tras:

1. Koźle średniowieczne i nie tylko /okres historyczny – średniowiecze po II połowę XVIII w./.
2. Szlakiem kozielskiej twierdzy /okres 1740 – 1873/.
3. Port w Koźlu i Koźle Port /schyłek XVIII w. – początek XX w./.
4. Secesja kozielska czy eklektyzm /spacer ulicami – historia budynków z przełomu XIX – XX w. do 1956 r./.
5. Kędzierzyn – od osady kolejarzy do miasta chemików – historia gospodarcza i polityczna Kędzierzyna od przełomu XIX i XX w. do 1956 r.
6. „Coś ty wojno zrobiła” – obóz na terenie Sławięcic – II wojna światowa.
7. Najpiękniejsza rezydencja Górnego Śląska /XVIII - XX w./ i uzdrowisko, czyli spacerkiem po Sławięcicach /okres od XVIII – XIX/XX w. – I wojna światowa/.

Trasa nr 1. Koźle średniowieczne i nie tylko /czas 1,5 – 2 godzin/

Ulice: Kraszewskiego – Zamkowa – Pamięci Sybiraków – Rynek – Skłodowskiej – Limanowskiego – Czerwińskiego – Garncarska – Raclawicka.

Trasa prezentuje historię i zabytki miasta do XVIII wieku. Spacer może poprzedzić prezentacja tematycznej muzealnej ekspozycji Baszty: zbiory etnograficzne i archeologiczne, makiety zamku – wg życzenia zwiedzających.

Przebieg trasy ulicami:

Ul. Kraszewskiego – pozostałości zamku, baszta, mury obronne, portal renesansowy, wieża widokowa, piwnice gotyckie, brama wjazdowa.

Ul. Zamkowa – panorama Podzamcza, lamus.

Ul. Pamięci Sybiraków – kościół św. Zygmunta i św. Jadwigi Śl. /wg życzenia zwiedzających można skorzystać z prelekcji ks. dr Alfonsa Schuberta/.

Ul. Złotnicza – pamiątkowa studnia.

Rynek – prezentacja najstarszych budynków i historii zabudowy.

Ul. Limanowskiego – lokalizacja miejsca wykopalisk.

Ul. Czerwińskiego – klasztor Minorytów i jego historia.

Ul. Garncarska i Raciborska – jw. oraz prezentacja historii zabudowy miejskiej w okresie średniowiecza, XVI i XVII w.

Prezentacja obejmuje historię miasta i mieszkańców od średniowiecza do połowy XVIII w., rozwój osadnictwa, rolę miasta w rozwoju gospodarki regionu. Prezentację postaci historycznych i rodów mających wpływ na rozwój i wydarzenia w mieście /Osadnictwo żydowskie, studenci z Koźła na Akademii Krakowskiej, Habsburgowie, Wazowie, rola rodu Oppersdorffów/.

Trasa nr 2. Szlakiem kozielskiej twierdzy /czas 3,5 -4 godzin/

Okres historyczny: Dzieje twierdzy w XVIII – XIX wieku. Zwiedzający mogą wybrać krótszy wariant proponowanej trasy. Na życzenie spacer może poprzedzić prezentacja ekspozycji w Baszcie /mapy, obrazy, plany, rekonstrukcje, eksponaty/.

Przebieg trasy ulicami:

Pamięci Sybiraków – Kraszewskiego – Konopnickiej – Planty – Park – Skarbowa – Targowa – Czechowa – Lwowska – Dunikowskiego - Most Józefa Długosza – Wyspa – Portowa.

Obiekty do prezentacji:

Ul. Pamięci Sybiraków – dom komendanta. Podzamcze jako szpital w 1807 r.

Ul. Kraszewskiego – zarys fundamentów działobitni, kazamaty.

Ul. Konopnickiej – schron forteczny, prezentacje perspektywy zabudowy koszarowej /widok na ulicę Targową/.

Planty – studnia, schron forteczny, Reduta Większycka.

Park /rejon MOK/- schrony forteczne, miejsce pochówku Davida von Neumanna, kazamaty.

Ul. Skarbowa – kazamaty „Tunel”, zabudowa forteczna.

Ul. Czechowa i ul. Garncarska – pozostałości prochowni, prezentacja budowy i procesu likwidacji twierdzy w XVIII w.

Ul. Smolenia – planty – spacer w rejonie Bastionu Odrzańskiego.

Most Józefa Długosza /z perspektywy/ - kazamaty mieszkalne, wyspa, „trzy dęby”.

Wyspa – studnia, reduta forteczna, stajnie. Przejście kładką nad Odrą.

Ul. Łukasiewicza – stara śluza.

Ul. Żeromskiego i ul. Piramowicza – pozostałości zabudowy twierdzy.

Na życzenie uczestników wycieczki trasę można zakończyć, wychodząc z Wyspy w kierunku ul.

Portowej do Fortu Fryderyka Wilhelma /baszta Montalemberta/. Jeśli wycieczka dysponuje

autobusem, można dotrzeć tym środkiem lokomocji do baszty Montalemberta oraz do Reńskiej Wsi /cmentarz – miejsce pochówku Kajetana von Spreti/.

Wariant skrócony /ok. 1 -1,5 godz./:

Ulicami: Pamięci Sybiraków - Czechowa - Kraszewskiego – Konopnickiej - Planty - Park - Skarbowa.

Wariant 2. – obejmuje zwiedzanie Wyspy /1 godz./.

Oprowadzający prezentuje zdarzenia historyczne związane z przejściem Śląska pod panowanie Habsburgów i wpływ tych wydarzeń na plany budowy twierdzy /historia wojen śląskich w XVIII w. i ich wpływ na losy Koźła/. Omówione zostaną losy twierdzy w okresie jej budowy, wojen napoleońskich na Śląsku oraz walki o twierdzę kozielską w 1807 r. Dzieje miasta i okolicy do 1873 r.

Trasa nr 3. Port w Koźlu i Koźle Port /czas ok. 2 godz./

Na życzenie zwiedzających oprowadzająca może wykorzystać eksponaty zgromadzone w Baszcie /w porozumieniu z pracownikami Muzeum TZK/. Okres historyczny prezentacji i zwiedzania obejmuje XVIII w. – pocz. XX w. /do I wojny światowej/ oraz od zakończenia II wojny światowej po lata 50-te XX w.

Trasa przebiega ulicami:

Szymanowskiego – Żeglarska – Marynarska – Poczтовая – Chełmońskiego – Portowa – Dunikowskiego – Most Józefa Długosza – Łukasiewicza – bulwar im. ks. Ludwika Rutyny.

Obiekty do prezentacji:

Początek trasy – przystanek MZK ul. Szymanowskiego. Zwiedzane obiekty – Kanał Kłodnicki i pozostałości śluzy. Prezentacja historii i roli obiektu.

Ul. Żeglarska – Marynarska – Poczтовая – Chełmońskiego. Prezentacja zabudowy zespołu portowego z lat 1891 – 1908 /nabrzeże, wywrotnie, kapitanat portu, zabudowa dzielnicy mieszkaniowej: hotel, poczta, restauracje/.

Ul. Szymanowskiego i Jasna – prezentacja historii /1892–1945-1956 /Fabryki Papieru i Celulozy Waldhof, osiedle mieszkaniowe.

Ul. Portowa – prezentacja budowy i rozbudowy Fabryki Siarczynu Spirytusu /1917/. Fort Fryderyka Wilhelma – Fabryka Produkcji Słodu „Malcownia”.

Ul. Młynarska – robotnicze osiedle mieszkaniowe.

Perspektywa mostu kolejowego. Most w Koźlu w XIX i XX w.

Ul. Łukasiewicza – Wyspa /stadnina/, pomnik przyrody „trzy dęby” i historia z nim związana.

Bulwar nad Odrą im. ks. Ludwika Rutyny – stara śluza 1809 r., pomnik powodzi 1997 r.

Oprowadzająca prezentuje historię gospodarczą i polityczną Koźła oraz zwiedzanego rejonu w II poł. XIX w., okres wojen światowych XX w., plebiscytu i powstań śląskich.

Trasa nr 4. Secesja kozielska czy eklektyzm? /czas ok. 1 – 1,5 godz./

Okres historyczny obejmuje dzieje Koźła od przełomu XIX /XX w., lata dwudzieste i trzydzieste XX w., epokę II wojny światowej i pierwszych lat powojennych ze szczególnym uwzględnieniem okresu stalinizmu.

Przebieg trasy:

Wariant nr 1: Kościół św. Zygmunta i św. Jadwigi Śląskiej – ul. Piastowska – Plac Rady Europy – ul. Żeromskiego – Piramowicza – Gazowa – Łukasiewicza – Planetorza.

Wariant nr 2: zamiast ul. Łukasiewicza – bulwarem ks. Ludwika Rutyny – ulicą Planetorza – Rynek.

Obiekty do prezentacji:

Początek szlaku przy kościele św. Zygmunta i św. Jadwigi Śląskiej – losy budowli w czasach Kulturkampfu.

Ul. Piastowska - prezentacja historii budynków na odcinku ul. Piastowska – Plac Rady Europy. Plac Rady Europy – historyczna zabudowa w rejonie od placu przez ulice: Piramowicza – Żeromskiego – Piastowską.

Historia gmachu Urzędu Miasta, I Liceum Ogólnokształcącego im. Henryka Sienkiewicza, budynku dawnej Szkoły Podstawowej nr 2.

Urząd Miasta – Wydział Geodezji, Bursa Szkolna, Biblioteka Pedagogiczna im. Karola Joncy.

Historia pomników, które znajdowały się w tym rejonie.

Dawne zakłady pracy i lokale gastronomiczne w ciągu ul. Piastowskiej – Dworzec PKP Kędzierzyn-Koźle Zachód.

Ul. Gazowa – Łukasiewicza /lub bulwarem ks. Ludwika Rutyny/ – historia obecnych budynków /tzw. Dom pod Magnoliami, Mucke/, Wojskowa Komenda Uzuppełnień /dom Buckska/, dom św. Karola, obecnie siedziby PKO SA, Poczty Polskiej, budynek na rogu ul. Planetorza i Łukasiewicza /dawna winiarnia/, „dom z królem”, klasztor Sióstr Elżbietanek.

Rynek – budynki dawnych restauracji i banków. Historia kozielskiego ratusza i powojennej przebudowy rynku.

Trasa nr 5. Od osady kolejarzy do miasta chemików /czas około 2 godz./

Okres historyczny omawiany przy przejściu szlaku – gospodarka przełomu XIX i XX w., powstania śląskie, okres II wojny światowej i budowa Kędzierzyna – „stolicy polskiej chemii” po II wojnie światowej.

Przebieg szlaku:

Dworzec PKP Kędzierzyn-Koźle – ulice: Tartaczna – Głowackiego – Grunwaldzka – Miła – Park Pojednania – aleja Jana Pawła II – Doktora Judyma – Plac Wolności – Damrota – Miarki.

Obiekty do prezentacji:

Dworzec PKP – ul Tartaczna – historia i losy dworca kolejowego i jego otoczenia w latach 1845 - 1945.

Ul. Głowackiego – Grunwaldzka – lokalizacje najbardziej znanych w okresie XIX i XX w. budynków mieszkalnych, sklepów, hoteli, zakładów pracy np: hotel Proske, Viola, gazownia, zakład bieli cynkowej itp. Siedziba pierwszych władz gminy, historia kościoła ewangelicko-augsburskiego. Ulica Grunwaldzka jako główna, reprezentacyjna ulica Kędzierzyna.

Ul. Grunwaldzka – Miła – rejon osiedla mieszkaniowego /pocz. XX w./ i dzielnicy rekreacyjnej. Plac Wolności – historia kędzierzyńskiego ratusza.

Ul. Damrota i Karola Miarki – osiedle kolejarzy.

Na życzenie zwiedzających, jeśli dysponują autokarem, można przejechać ul. Wojska Polskiego przez osiedle Azoty do bramy ZAK SA. Powrót aleją Lisa, – ul. Bolesława Krzywoustego – Królowej Jadwigi – /śluz na Kanale Gliwickim i historia kanału/. Zabudowania osiedla Piastów. Prezentacja zabudowy Kędzierzyna w okresie 1956 – 2010.

Trasa nr 6. „Coś ty wojno zrobiła?” /czas ok. 1,5 – 2 godz./

Proponuje się zwiedzającym przejazd do Blachowni na ul. Zwycięstwa i rozpoczęcie zwiedzania pod pomnikiem więźniów obozów pracy.

Na życzenie zwiedzających, proponuje się przejście z ul. Zwycięstwa do Domu Kultury „Lech” i skorzystanie z prelekcji pana Waldemara Ociepskiego, twórcy Izby Pamięci Grupy Blechhammer – 1944 oraz jej zwiedzanie.

Przejazd do Sławięcic – zwiedzanie terenu, na którym znajdował się obóz koncentracyjny. Historia obozu.

Przejazd na cmentarz w Sławięcicach – groby jeńców wojennych i więźniów obozu pracy.

Zakończenie trasy w parku, w miejscu, gdzie znajdował się pałac ks. Hohenlohe. Rola obiektu w okresie II wojny światowej.

Trasa nr 7. Najpiękniejsza rezydencja Górnego Śląska /XVIII – XX w./ i uzdrowisko czyli spacer po Sławięcicach /czas ok. 2 godz./

Przebieg trasy:

Ul. Sławięcicka – Park – ulice: Orkana – Świerkowa – Batorego – Kocha – Wróblewskiego - Asnyka.

Obiekty do prezentacji:

Ul. Sławięcicka – willa i „dom kawalera”, przy skrzyżowaniu z ulicą Eichendorfa: lokalizacja gospody, Izby Woźniców /pętla MZK, autobusu nr 5/.

Park – historia sławięcickiego zamku i pałacu. Park angielski i pomniki przyrody. Mauzoleum książęce, staw /lokalizacja/, „Belwederek”, „dom ogrodnika”, „Wdowi dom”, kancelaria książęca, szkoła.

Przejście na ulicę Sławięcicką – kościół św. Katarzyny, spichlerz, budynek kancelarii i plebanii, /płyty nagrobne/. Lokalizacja dawnych restauracji, domu św. Teresy, dawny lazaret. Historia niektórych pomników /skrzyżowanie z ulicą Dembowskiego/.

Ulice: Sławięcicka – Orkana – Batorego, historia i lokalizacja szpitala, lecznicy i sanatorium, domu wypoczynkowego dla matek z dziećmi oraz Szkoły Gospodarstwa dla Dziewcząt /Paulienschule/.

Ul. Kocha – sylwetka uczonego oraz jego prace badawcze.

Ul. Wróblewskiego – dawna gospoda, leśniczówka, leżakownia szpitalna.

Ul. Asnyka – budynek poczty, dawny Urząd Gminy /sklep Fabera/.

Literatura podstawowa:

1. Benisz Adam, *Walki o Kędzierzyn i Górę św. Anny*, wydanie 2 zmienione, Katowice 1961.
2. Borrie John, *Pomimo niewoli. Przeżycia lekarza w niewoli wojennej*, Kędzierzyn-Koźle 2009.
3. *Historia na wynos. Zbiór reportaży*. Urząd Miasta w Kędzierzynie-Koźlu, Zakłady Azotowe „Kędzierzyn” S.A. 1998.
4. Jonca Karol, *Historia Sławięcic do 1945 r.*, Kędzierzyn-Koźle-Sławięcice, 2007.
5. Jonca Karol, *Wielka armia Napoleona w kampanii 1807 r. pod Koźlem*, Opole 2003.
6. Konieczny Alfred, *Śląsk a wojna powietrzna lat 1940 – 1944*, Wrocław 1998.
7. Łukowski Stanisław, *Zbrodnie hitlerowskie w Łambinowicach i Sławięcicach na Opolszczyźnie w latach 1939-1945*, Katowice 1965.
8. Macewicz Klemens, *Pradzieje Ziemi Kozielskiej*, Instytut Śląski Opole 1968.
9. *Monografia Kędzierzyna-Koźła*, Praca zbiorowa pod redakcją naukową Edwarda Nycza i Stanisława Senfta, Opole 2001.
10. Nowacki Roman, *Cmentarze Kędzierzyna-Koźła*, Kędzierzyn-Koźle 1994.
11. Nowakowski Stefan, *Narodziny miasta*, Warszawa 1967.
12. Pacułt Ryszard, *Bank ludowy w Koźlu w latach 1903 – 1939*, Opole 1978.
13. Pacułt Ryszard, Zyta Zarzycka, *Twierdza kozielska i jej komendanci*, Kędzierzyn-Koźle, 1997 r.
14. Paras Janusz Andrzej, *Działalność duszpasterska ojców oblatów Maryi Niepokalanej w Kędzierzynie w latach 1948 – 1975*, Opole 1998.
15. Różyńska Maria, *Sławięcice na starej widokówce*, Mikołów 2009.
16. Schubert Alfons, *Zarys historii parafii św. Zygmunta i św. Jadwigi Śląskiej w Kędzierzynie-Koźlu*, Kędzierzyn-Koźle 2000.
17. Tomczyk Damian, *Przełamanie linii Odry w 1945 r.*, Opole 1976.

18. *Walka o Kędzierzyn i Górę św. Anny*, Redakcja zbiorowa, Katowice 1961.
19. *Wypisy z dziejów powiatu kozielskiego*, pod redakcją Franciszka Hawranka, Opole 1975.
20. *Zakład, ludzie, miasto. Fakty i wspomnienia*, red. E. Nycz, S. Senft, Kędzierzyn-Koźle 2009.
21. *Zarys dziejów parafii św. Mikołaja w Kędzierzynie-Koźlu*, red. E. Nycz, Opole 2002.
22. Żabicki Romuald, *Z kart znanej i nieznannej historii miasta Koźle*, Kędzierzyn-Koźle 2006.

Ponadto wykorzystano artykuły z wydawnictw:

1. Bek Teodor, *Wczoraj i dziś Zakładów Chemicznych „Blachownia” w Kędzierzynie-Koźlu*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 4, Opole 1993, s. 36–37.
2. Cimała Bogdan, *Interessengemeinschaft Farbenindustrie jako twórca Zakładów w Kędzierzynie*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t.6, Opole 1999, s. 51–62.
3. Drzewiecki Jerzy, *60 lat (19550–2010) Zespołu Szkół Zawodowych Żegluga Śródlądowej im. Bohaterów Westerplatte w Kędzierzynie-Koźlu*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. E. Nycz, S. Senft, t. 13, Opole 2010, s. 56–59.
4. Herok Helena, *Stosunki mieszkaniowe w miastach i osiedlach powiatu kozielskiego, w świetle badań statystycznych*, [w:] *Ziemia Kozielska*, t. II, pod red. J. Kroszela, Opole 1971, s. 288–289.
5. Jonca Karol, *Dzieje społeczno-gospodarcze Sławięcic (do 1945 r.)*, [w:] *Ziemia Kozielska*, t. III, pod red. J. Kroszela, Opole 1974, s. 225–339.
6. Kaczmarczyk Janusz, *Zabytki Kędzierzyna-Koźla 2009*, [w:] *Kędzierzyn-Koźle. Kultura miasta –kultura w mieście*, red. E. Nycz, Kędzierzyn-Koźle 2009, s. 116–139.
7. Kisielewicz Danuta, *Hitlerowskie obozy pracy przy zakładach Chemicznych w Kędzierzynie-Koźlu i Blachowni Śląskiej podczas II wojny światowej*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 1, Opole 1985, s. 91–105.
8. Kowol Irena, *Zabytki techniki zespołu miejskiego Kędzierzyna-Koźla*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 5, Opole 1995, s. 55–59.
9. Koziarski Stanisław, *Kędzierzyn-Koźle jako skrzyżowanie szlaków komunikacyjnych*, [w:] *Kędzierzyn-Koźle. Miasto w procesie transformacji*, Opole-Kędzierzyn-Koźle 1994, s. 116–139.
10. Miązek Ryszard, Franciszek Ciupka o hitlerowskich obozach pracy przymusowej w okolicach Koźla i Kędzierzyna, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 5, Opole 1995, s. 60–70.
11. Nowak Edmund, *Obozy odosobnienia w powiecie kozielskim w 1945 r.*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 8, Opole 2001, s. 13–22.
12. Nycz Edward, *Proces kształtowania się przestrzeni miejskiej w aglomeracji kędzierzyńsko-kozielskiej*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 4, Opole 1993, s. 87–100.
13. Pacułt Ryszard, *Muzeum w Kędzierzynie-Koźlu*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. E. Nycz, S. Senft, t. 13, Opole 2010, s. 11–13.
14. Pacułt Ryszard, *Szkolnictwo podstawowe w powiecie kozielskim w latach 1945-1950*, [w:] *Ziemia Kozielska*, t. I, pod red. J. Kroszela, Opole 1971, s. 288–289.
15. Partyka Marek, *Plany rewitalizacji kompleksu zamkowego w Koźlu*, [w:] *Kędzierzyn-Koźle. Kultura miasta –kultura w mieście*, red. E. Nycz, Kędzierzyn-Koźle 2009, s. 94–98.

16. Probe Herbert, *Zarys dziejów zamku w Koźlu w świetle literatury niemieckojęzycznej*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 7, Opole 2000, s. 7–11.
17. Rataj Alfons, *Powstanie i rozwój Kędzierzyna do 1945 r.* [w:] *Historyczne i współczesne problemy miasta i jego mieszkańców*, red. E. Nycz, Opole 1995, s. 86–110.
18. Rataj Alfons, *Zapomniana działalność sióstr służebniczek ze Zgromadzenia NMP w Kędzierzynie*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. E. Nycz, S. Senft, t. 11-12, Opole 2009, s. 16–35.
19. Rogowski Bogusław, *Z mroków lokalnej historii – bohaterowie powojennych lat*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. E. Nycz, S. Senft, t. 13, Opole 2010, s. 118–127.
20. Romanow Jerzy, *Zamek księżęcy w Koźlu*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 10, Opole 2005, s. s. 24–29.
21. Romanow Jerzy, *Zespół zamkowy w Koźlu w świetle ostatnich badań*, [w:] *Kędzierzyn-Koźle. Kultura miasta – kultura w mieście*, red. E. Nycz, Kędzierzyn-Koźle 2009, s. 40–55.
22. Stanisław Lech, *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na obiektach – podzamcze Kędzierzyn-Koźle w sezonie jesiennym 2008 roku i na obiektach zamku kozielskiego w sezonie letnim 2009*, [w:] *Kędzierzyn-Koźle. Kultura miasta – kultura w mieście*, red. E. Nycz, Kędzierzyn-Koźle 2009, s. 94–98.
23. Steuer Antoni, *Wspomnienie Pawła Steuera o pracy przymusowej w Kędzierzyńskich Zakładach IG Farben Industrie*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 6, Opole 1999, s. 56–57.
24. Szukałowski Józef, *Organizowanie służby zdrowia w latach 1945-1959*, [w:] *Ziemia Kozielska*, t. I, pod red. J. Kroszela, Opole 1971, s. 306–207.
25. Szymański Andrzej, *Mikołaj z Koźła*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. E. Nycz, S. Senft, t. 11-12, Opole 2008, s. 7–14.
26. Ślusarska Barbara, *Życie kulturalne w Koźlu i regionie kozielskim, w latach 1945-2000*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 7, Opole 2006, s. 61–67.
27. Zarzycka Zyta, *Historia kozielskich świątyń*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 6, Opole 1999, s. 7–22.
28. Zeman Anna, *Sarkofagi z krypty Oppersdorfów w kościele parafialnym św. Zygmunta i św. Jadwigi Śląskiej*, „Szkice kędzierzyńsko-kozielskie” red. S. Senft, t. 7, Opole 2000, s. 22–24.

Prasa lokalna:

- „Echo Gmin” – cykl „z archiwum Romualda Żabickiego” oraz „Z archiwum Bogusława Rogowskiego” (lata 2002–2003).
- „Nowa Trybuna Opolska” /wkładka „7 Dnia” dla Kędzierzyna-Koźła/. Cykl „Pocztówka z Kędzierzyna-Koźła – red. Bogdan Bochenek (rocznik 2002). Cykl „Kędzierzyn-Koźle. Wczoraj i dziś, red. Sławomir Draguła, (rocznik 2006).

Wykorzystano również Informatory Urzędu Miasta Kędzierzyn-Koźle oraz relacje mieszkańców: Heleny Bill-Walasek, 15.05.2010 r., Weroniki Wojciechowskiej z 20.10.2008 r. /w posiadaniu autorki/.